

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۵	فصل اول: کلیاتی درباره تشیع
۵	درآمد
۶	شیعه در لغت و اصطلاح
۸	پیدایی و دیگرگونی
۲۲	انشعابهای درونی و فرقه‌های شیعه
۲۳	فرقه‌ها و شاخه‌های شیعه در منابع فرقه‌شناختی
۲۷	فصل دوم: کیسانیه
۲۷	درآمد
۳۰	پیدایی و دیگرگونی
۳۲	قیام مختار و گسترش جنبش کیسانیان
۳۶	ابوهاشم و هاشمیه
۳۷	عباسیان و میراث کیسانیه
۳۹	اندیشه‌های کیسانیه
۴۶	ابن حنفیه پیشوای معنوی کیسانیان
۵۰	انشعابهای درونی کیسانیان بر سر جانشینی محمد بن حنفیه
۵۱	فرقه‌های کیسانیه
۵۹	فصل سوم: زیدیه
۵۹	درآمد

صفحه	عنوان
۶۰	پیدایی و دیگرگونی
۶۰	زید بن علی و قیام او
۶۴	قیامهای زیدیان
۷۹	اندیشه‌های زیدیان
۹۱	مشاهیر زیدیه
۹۵	فرقه‌های زیدیه
۹۸	۱- جارودیه
۱۰۱	۲- بتریه یا صالحیه
۱۰۵	۳- سلیمانیه یا جریریه
۱۰۶	۴- قاسمیه
۱۰۷	۵- هادویه
۱۰۷	۶- ناصریه
۱۰۷	۷- صباحیه
۱۰۸	۸- عقیبه
۱۰۸	۹- نعیمیه
۱۰۹	۱۰- یعقوبیه
۱۱۰	فصل چهارم: اسماعیلیه
۱۱۰	درآمد
۱۱۲	پیدایی و دیگرگونی
۱۱۳	اسماعیل و ماجرای جانشینی امام صادق <small>علیه السلام</small>
۱۱۵	رحلت امام صادق <small>علیه السلام</small> و انشعاب شیعه
۱۱۶	محمد بن اسماعیل و مبارکيه
۱۱۷	دوره ستر و جنبش قرامطه
۱۲۱	امامان دوره ستر
۱۲۷	عبیدالله مهدی، اصلاح دینی و انشعاب
۱۲۸	فاطمیان: دولت و دعوت
۱۳۷	انشعاب در اسماعیلیه و پیدایش نزاریان و مستعلویان

صفحه	عنوان
۱۳۸	حکمرانان فاطمی و شاخه مستعلویه
۱۳۹	انشعاب طیبی و حافظی
۱۴۱	ادامه حیات شاخه حافظی
۱۴۲	ادامه حیات شاخه طیبی
۱۴۷	ادامه حیات شاخه نزاری
۱۵۲	نزاریان پس از دوره الموت
۱۵۶	اندیشه‌های اسماعیلیه
۱۶۵	اندیشوران اسماعیلی
۱۶۵	۱- اخوان الصفا
۱۷۲	۲- احمد کیالی
۱۷۴	۳- ابو حاتم رازی
۱۷۵	۴- ابو عبدالله نسفی
۱۷۸	۵- ابویعقوب سجستانی
۱۸۰	۶- حمیدالدین کرمانی
۱۸۳	۷- قاضی نعمان
۱۸۶	۸- مؤید فی الدین شیرازی
۱۸۷	۹- ناصر خسرو
۱۹۰	فصل پنجم: اثنی عشریه
۱۹۰	پیدایی و دیگرگونی
۱۹۱	۱- از رحلت پیامبر ﷺ تا غیبت کبری
۱۹۲	امام علی <small>علیه السلام</small>
۱۹۴	امام حسن <small>علیه السلام</small>
۱۹۶	امام حسین <small>علیه السلام</small>
۱۹۹	امام زین العابدین <small>علیه السلام</small>
۲۰۱	امام باقر <small>علیه السلام</small>
۲۰۳	امام صادق <small>علیه السلام</small>
۲۰۶	امام کاظم <small>علیه السلام</small>

صفحه	عنوان
۲۰۹	امام رضا <small>علیه السلام</small>
۲۱۰	امام جواد <small>علیه السلام</small>
۲۱۲	امام هادی <small>علیه السلام</small>
۲۱۳	امام عسکری <small>علیه السلام</small>
۲۱۵	امام مهدی <small>علیه السلام</small> و دوران غیبت صغری
۲۱۸	۲- از غیبت کبری تا سقوط بغداد
۲۲۲	۳- از خواجه نصیر تا ظهور صفویان
۲۲۵	۴- از ظهور صفویان تا انقلاب اسلامی ایران
۲۳۲	۵- دوره پس از انقلاب اسلامی ایران
۲۳۳	اندیشه‌های شیعیان دوازده امامی
۲۳۳	درآمد
۲۳۶	اصول کلی اندیشه شیعی
۲۵۲	مشاهیر و اندیشوران دوازده امامی
۲۵۲	درآمد
۲۵۳	مشاهیر اندیشه شیعی
۲۵۸	۱- کلینی
۲۶۰	۲- شیخ صدوق
۲۶۳	۳- شیخ مفید
۲۶۸	۴- سید مرتضی
۲۷۳	۵- شیخ طوسی
۲۷۷	۶- خواجه نصیرالدین طوسی
۲۸۰	۷- علامه حلی
۲۸۶	فصل ششم: غالیان
۲۸۶	غلو در لغت و اصطلاح
۲۸۷	پیدایی و دیگرگونی جریان غلو
۲۸۸	کوفه و پیدایش غلو شیعی
۲۹۸	اندیشه‌های غالیان

صفحه	عنوان
۳۰۵	فرقه‌های غالین
۳۰۵	شمار فرقه‌ها
۳۰۸	سببیه
۳۱۲	بیانیه
۳۱۳	مغیریه
۳۱۶	منصوریه
۳۱۸	جناحیه
۳۲۱	خطابیه
۳۲۴	مفوضه
۳۲۸	فصل هفتم: واقفه
۳۲۸	واقفه در لغت و اصطلاح
۳۲۹	پیدایی و دیگرگونی
۳۳۴	فرقه‌های واقفه
۳۳۵	ناووسیه
۳۳۶	ممطوره (واقفه خاصه)
۳۳۹	فطحیه
۳۴۳	کتابنامه
۳۵۹	نمایه

پیشگفتار

مکتب تشیع مکتبی است پر عظمت و پر آوازه و به همان اندازه دارای تاریخ پر فراز و فرود و همپای و همزاد با تاریخ اسلام، آن سان که جدا کردن تاریخ این مکتب از تاریخ تحولاتی که بر آیین محمدی گذشته کاری است ناشدنی.

عظمت، دیرینه و تحولات گوناگونی که بر این مکتب گذشته و، از دیگر سوی، گستردگی این مکتب و نیز این حقیقت که نام «شیعه» در گذر تاریخ، طایفه‌هایی چند از علاقه‌مندان به خاندان پیامبر ﷺ را در خود جای داده سبب شده است گزارشهایی که از تاریخ این مکتب، به مفهوم تاریخ کلامی آن، به دست داده شده گاه گرفتار ابهام و گاه در تنیده با پیچیدگیهای ویژه خویش باشد. از آن سوی، نامهربانیهایی که بر این مکتب رفته گاه حقایقی را از آنچه بر این مکتب گذشته واژگونه نمایانده و گاه آن اندازه از واقعیت فاصله یافته که هیچ نتوانسته است روایت‌گری راستین از تاریخ باشد.

با این همه، عظمت، اصالت و معنویت تشیع اجازه نداده است همه حقیقت در این باره پنهان بماند و بدین سان در گزارشهایی که منابع تاریخی در این زمینه به دست داده، در هر یک به گونه‌ای جلوه‌ای از جمال این مکتب رخ نموده است، از منابع عمومی تاریخی گرفته تا منابع عمومی فرقه‌شناختی که پدیدآورندگان آنها میانه خوبی با شیعه نداشته و یا دست کم از اطلاع همه جانبه‌ای درباره شیعه برخوردار نبوده‌اند و از آنها تا منابع انگشت‌شمار تاریخ فرقه‌های شیعه که عمدتاً از فهرست کردن انشعابها فراتر نرفته‌اند.

کتابی که اکنون فراروی دارید تلاشی فروتنانه در به دست دادن گزارشی آغازین از مکتب تشیع و فراز و فرودهای کلامی و مشاهیر اندیشه این مکتب است و

نگارنده بایسته می‌داند پیش از ورود به مباحث اصلی چند نکته را به خوانندگان گرامی یاد آورد شود:

۱- در این نوشته مقصود از شیعه مفهوم عام این واژه است که همه گردآمدگان بر محور محبت به علی علیه السلام و یا حتی برخی از مدعیان این محبت را نیز در خود جای می‌دهد، چنان که مقصود از تاریخ این مکتب نیز نه تاریخ اسلام و نه تاریخ تحولات سیاسی اسلام، بلکه بیشتر تاریخ تحولات کلامی و سیر اندیشه‌ها و اندیشوران است. طبیعی است که بدین ترتیب کتاب حاضر هم بررسی تاریخ تحولات فرقه‌هایی چون کیسانیه را در بر می‌گیرد که زمانی کوتاه زیسته و غروب کرده‌اند، هم تاریخ فرقه‌هایی چون زیدیه را که بیشتر به عرصه‌های سیاسی و اجتماعی نظر داشته‌اند، هم تاریخ فرقه‌هایی چون باطنیان و اسماعیلیان را که دست کم در برهه‌ای از تاریخ خود از سیر اختفا بهره می‌جسته‌اند، هم تاریخ فرقه‌ای چون شیعه اثنی عشریه را که نماد اعتدال در میان فرقه‌های متعدد شیعه بوده و هست و هم تاریخ مدعیانی چون غالیان را که در مقاطعی از تاریخ، خود را به جامعه شیعه نسبت داده و یا القائات خویش را دامنگیر شیعیان ساخته‌اند.

۲- هدف از این نوشتار نه پرداختن به متن مباحث کلامی است و نه ورود به نزاعی که میان طرفهای این گونه مباحث رخ می‌نماید. بدین سان در نوشتاری که پیش رو دارید هدف نگارنده آن است که رهای از ملاحظات ارزش‌گذارانه و گاه جانب‌دارانه، ترسیمی کلی از تاریخ فرقه‌های شیعه به دست دهد. به دیگر سخن، نگارنده نه در پی آن است و نه دعوی آن دارد که بخواهد در باب تاریخ فرقه‌های شیعه و یا در عرصه هم‌اورد صاحبان اندیشه‌های کلامی نظریه‌ها و فرضیه‌هایی نو بر کرسی بنشاند یا نظریه‌ها و فرضیه‌هایی را ابطال کند، بلکه بیشتر اهتمام او متوجه آن است که گزارش و تحلیلی بی‌طرفانه از باور عمومی‌ای که اکنون درباره هر یک از فرقه‌ها و اندیشه‌ها و اندیشوران وجود دارد به دست دهد، به گونه‌ای که خوانندگان بتوانند از رهگذر مطالعه این اثر به برداشتی کلی در این عرصه دست یابند.

۳- اثر حاضر در هفت فصل سامان یافته و افزون بر آن مشتمل بر کتابنامه‌ای

در بردارندهٔ آثاری است که در این جستار مورد استناد نگارنده قرار گرفته است. در بررسی هر یک از فرقه‌ها افزون بر مقدماتی چند، به سیر تحول آن فرقه پرداخته شده و سپس، از آن روی که بررسی فراز و فرود یک فرقه بدون آگاهی اجمالی از اندیشه‌های آن تقریباً ناممکن یا همراه با کاستی است، گزارشی کلی از اندیشه‌های آن فرقه نیز فراروی نهاده و سرانجام به تاریخ اندیشوران و مشاهیر آن فرقه و انشعابهای درونی آن هم نگریسته شده است.

۴- از آن رو که بناست کتاب حاضر عمدتاً مورد استفاده دانشجویان قرار گیرد و از آن جا که یکی از کاستیهایی که معمولاً دانشجویان با آن رویاروی می‌شوند منابع برای تحقیق و مطالعه بیشتر است، نگارنده در پایان شماری از منابعی که در آن مبحث اجمالاً از آنها استفاده شده و برای مطالعه بیشتر سودمند خواهد بود یاد کرده است، بدان امید که این یادآوری، گامی نخستین در راه توجه هر چه بیشتر به تحقیق و پژوهش در کنار فراگیری و آموزش باشد.

۵- گستردگی تاریخ فرقه‌های مورد بحث در این کتاب و فزونی تحولات اندیشه‌ها، نگارنده را به مراجعه به منابع فراوانی ناگزیر ساخته که فهرست آن در کتابنامه فراروی نهاده شده است. البته، این گستردگی به طور منطقی احتمال خطا را نیز افزایش می‌دهد و از همین روی نگارنده بی‌آنکه مدعی برکناری حاصل تلاش خود از خطاهای ناخواسته باشد پیشاپیش از این بابت پوزش می‌طلبد و بر انتقادهای راهنمایها آغوش می‌گشاید.

* * *

پیش از آنکه این یادداشت را به پایان ببرم بایسته می‌دانم از همه کسانی که به هر ترتیب به انجام یافتن این اثر کمک کردند سپاسگزاری کنم و به ویژه سپاس خود را از همکاران محترم سازمان سمت که صبورانه با نشر این اثر همراهی کردند، از جناب آقای سید طه مرقاتی که هماهنگیهای لازم با سازمان یاد شده را به انجام رساندند، از سرکار خانم دکتر ملیحه صابری نجف‌آبادی عضو هیئت علمی سمت که با مذاقه‌های خود به صیقل یافتن کتاب کمک کردند، از آقای رجبعلی یحیایی

که زحمت ویرایش و نمونه‌خوانی اولیه اثر را برعهده گرفتند، از سرکار خانم مریم موسوی خامنه که ویرایش نهایی اثر را انجام دادند، از همکاران محترم کتابدار در کتابخانه بنیاد پژوهشهای اسلامی و دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی و همچنین آقایان محسن ناجی نصرآبادی، حمیدرضا عبداللہی و حسنعلی صالحی نیا که در دسترسی مؤلف به منابع یا کسب آگاهی‌هایی در این باره او را یاری دادند، و از آقای محمود رسولی که با حوصله این اثر را حروفچینی و صفحه‌آرایی کردند و سرانجام از همه دستهای پرتلاشی که در بخشهای مختلف فنی، تولید و توزیع رنجی در این باره متحمل شده‌اند اعلام بدارم. توفیق همگان را از خداوند خواهانم.

حسین صابری

دانشگاه فردوسی مشهد